

АНОТАЦІЯ

Андриц М. Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2021.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням принципів права крізь призму практики Конституційного Суду України. В процесі такого дослідження виявлено їх природу як вихідних правових ідей, що забезпечують виконання правом основного призначення – слугувати людині і суспільству, а також відповідні інструментальні можливості для реалізації вказаної аксіологічної (ціннісної) складової права. З огляду на такі можливості обґрунтовано авторське розмежування *«праворозвиваючих» принципів* (які забезпечують динаміку права) та *«правостабілізуючих» принципів* (які забезпечують статичність права).

До першої групи принципів, які дозволяють праву прогресувати, запропоновано віднести принципи гуманізму, свободи, справедливості, рівності та деякі інші, як-от, принцип «загальної дозволеності», принцип розумності.

Встановлено, що у рішеннях Конституційного Суду України характеристика цих принципів набуває свого додаткового змістовного розгортання. Зокрема, простежено, що основними проявами принципу гуманізму є визнання та утвердження Конституційним Судом України гідності людини, а також обґрунтування ним відшкодування моральної шкоди, відміни смертної кари (а відтак – і декларування змісту та обсягу права на життя), відповідальності держави за долю сиріт, соціального партнерства благодійників і держави у забезпеченні гідних умов життєдіяльності та особистого розвитку кожного.

Виявлено різні аспекти розуміння Конституційним Судом України принципу свободи, серед яких: *аксіологічний* (впливає з природи свободи як фундаментальної цінності дієвої конституційної демократії); *антропологічний*

(пов'язаний з функціональним потенціалом свободи для розвитку особи та її соціалізації); *гносеологічний* (обумовлюється методологічним потенціалом «свободи», а саме її здатністю: а) опосередковувати права людини і громадянина (наприклад, право на приватність, право на інформацію, право на працю, право на власність), б) визначати співвідношення інтересів особи, суспільства, держави, а відтак – і поняття «публічного інтересу», «охоронюваного законом інтересу», «цензури», що дозволяє окреслювати межі прав людини); *онтологічний* (формується внаслідок зовнішнього закріплення принципу свободи у формі самостійного права на свободу, а також проявляється в процесі забезпечення так званих негативних прав – свобод особи, як-от, «свободи і особистої недоторканності», «свободи об'єднань» тощо).

Встановлено, що філософсько-правовий зміст принципу справедливості наповнюється Конституційним Судом України через зв'язки з: а) концепцією соціальної держави, б) принципом пропорційності, в) правом на справедливий суд.

Філософсько-правова характеристика принципу рівності доповнена з огляду на: а) додаткові складові його структури, пов'язані зі специфікою суб'єктів та об'єктів; б) фактори, що обумовлюють «буття» цього принципу, з-поміж яких: сфера суспільного життя, тобто ділянка суспільного простору, яка стала «дискримінаційно вразливою», особливості (характер) юридичних прав, які знаходяться «в зоні дискримінаційного ризику», взаємозв'язок різних прав людини і громадянина, критерії диференціації правового регулювання, а саме, «доцільність», «виправданість у демократичному суспільстві» та «обґрунтованість», різновиди гарантій забезпечення досліджуваного принципу, співвідношення принципу рівності з іншими принципами права, зокрема з принципами справедливості, свободи, презумпції невинуватості та неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати проти себе показання.

Доведено, що логічна послідовність ряду «праворозвиваючих» принципів права може бути продовжена також принципами загальної дозволеності,

зокрема в контексті тлумачення Конституційним Судом України деяких прав людини, розмежування права і охоронюваного законом (законного) інтересу; розумності, якою Конституційний Суд України керувався при вирішенні справ, що стосувалися: строків затримання, вікової різниці між усиновлювачем та дитиною, ефективності апеляційного оскарження, періодичності проведення виборів, стягнення сум індексації заробітної плати та компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням строків її виплати.

Обґрунтовано належність до другої групи принципів, які засвідчують здатність права гарантувати високу упорядкованість життєво важливих сфер існування і комунікації людей, – принципу «спеціальної дозволеності», принципу ієрархічності джерел права (джерельної ієрархічності права), принципу гарантованості прав людини.

Під час дослідження вказаних принципів під кутом зору практики Конституційного Суду України з'ясовано, що принцип «спеціальної дозволеності» проявляється в процесі «тестування» Конституційним Судом України різних органів держави на належне використання спеціальних дозволів і це пов'язує його з особливостями юридичної регламентації повноважень державних органів, зокрема: їх формалізацією у відповідних джерелах права (так би мовити належною джерельністю, як-наприклад, фіксація повноважень лише у Конституції України), повнотою і вичерпністю (формулюванням за допомогою закритих переліків), дискреційністю (можливістю розсуду та його межами).

Встановлено, що жорстка підпорядкованість приписам закону відповідно передбачає вимоги до самого закону, як до форми права і як до юридичного засобу, що забезпечує вищий зміст права – утвердження цінності людини. Відповідно обґрунтовано, що вимоги до закону як до форми права активізують питання системи джерел права загалом та принципів її побудови, з-поміж яких першочерговим є принцип джерельної ієрархічності, що проявляється у пріоритетності конституційно-правового щодо іншого позитивно-правового регулювання в Україні, особливостями побудови системи джерел права в Україні.

Виявлено, що вимоги до закону як до юридичного засобу, «здійюють» принцип гарантованості прав і свобод людини, яким Конституційний Суд України акцентує важливість забезпечення прав людини. Простежено реалізацію вказаного принципу завдяки формулюванню Конституційним Судом України дефініції поняття прав і свобод людини; його конкретизації низкою інших принципів (так би мовити підпринципів) права, з-поміж яких: *повага і непорушність прав та свобод людини; заборона скасування прав людини, заборона звуження змісту і обсягу прав людини, взаємна відповідальність людини і держави, а також низка заборонювальних принципів* (як-от, непорушність права власності, невтручання у приватність, не визнання особи винуватою без законних підстав, неприпустимість притягнення особи до відповідальності за відмову давати покази або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів, «немає покарання без закону», неприпустимість зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, індивідуалізація юридичної відповідальності).

Також виявлено, що структура принципу гарантування прав людини може бути доповнена низкою прав, які мають засадничий характер, статус «прав-принципів», оскільки вони узалежнюють дію інших прав, як-от, право на життя, право на гідність, право на правову допомогу і право на судовий захист.

Відповідно за результатами дисертаційного дослідження продемонстровано відмінності «правостабілізуючих» принципів від «праворозвиваючих», зумовлені особливостями їх формалізації.

У дисертаційній роботі також простежено еволюцію верховенства права як визначальної ідеї конституційному судочинству в Україні і обґрунтовано різні рівні функціонування принципу верховенства права, зумовлені його якістю як універсального принципу права і основної засади діяльності Конституційного Суду України.

У зв'язку з цим охарактеризовано філософсько-правові особливості поелементного розуміння Конституційним Судом України принципу верховенства права. Встановлено, що таке розуміння верховенства права реалізується через визначення та характеристики його основних складових, а

саме: принципу законності, принципу поділу державної влади, принципу народного суверенітету, принципу демократизму, принципу юридичної визначеності, принципу справедливого суду, що цілковито співпадає з відповідним міжнародним стандартом, сформульованим Європейською комісією за демократію через право.

Зважаючи на якість принципу верховенства права бути одночасно і засадою діяльності Конституційного Суду України, виявлено додатковий рівень його функціонування, що проявляється у: а) *характері стосунків Конституційного Суду України з іншими органами влади та межах власних повноважень* (в порядку дії принципу поділу державної влади та принципу «спеціальної дозволеності» як складових верховенства права). У зв'язку з цим Конституційний Суд України найчастіше рекомендує Верховній Раді України привести законодавство у відповідність зі своїм рішенням, встановлює порядок його виконання для правозастосувальних органів, а також формулює низку юридичних позицій щодо окреслення предмета конституційного контролю, зокрема пов'язаних із правозастосовною діяльністю Конституційного Суду України, заповненням прогалин у законодавстві, усуненням колізій між нормативно-правовими актами, вирішенням питань, які мають політичний характер, контролем відповідності положень нормативно-правових актів України міжнародним договорам, згоду на обов'язковість яких висловила ВРУ; б) *визнанні Конституційним Судом України концепції «дружнього ставлення до міжнародного права»* як невід'ємної складової верховенства права, втіленої у Конституції України; в) *забезпеченості Конституційним Судом України певних вимог до якості його рішень*, як-от, повнота і всебічність, обґрунтованість, що дозволяють втілити ідею верховенства права (така забезпеченість досягається системним застосуванням джерел права України, використанням правової доктрини, позицій залучених до справи експертів, спеціалістів); г) *можливості викладу окремої думки суддями Конституційного Суду України* в порядку дії принципу демократизму як елемента верховенства права; д) *утвердженні Конституційним Судом України нормативності його рішень* в порядку гарантування принципу верховенства права (спочатку через

визнання Конституційним Судом України преюдиціальності своїх рішень, згодом через визнання юридичних позицій Конституційного Суду України безпосередніми регуляторами суспільних відносин, які визначають зміст та обсяг конституційних прав і свобод).

Обґрунтовано, що різномірне функціонування принципу верховенства права в конституційному правосудді сучасної України засвідчує його якості як формальної основи вирішення Конституційним Судом України справи і як моделі ухвалення ним своїх рішень.

Ключові слова: принципи права, Конституційний Суд України, рішення Конституційного Суду України, юридичні позиції Конституційного Суду України, верховенство права, людська гідність, гуманізм, свобода, справедливість, рівність, пропорційність, верховенство Конституції України, юридична визначеність, права людини, право на судовий захист, народний суверенітет, демократизм, концепція «дружнього ставлення до міжнародного права», межі державної влади

SUMMARY

Andryts M. Principles of law in decisions of the Constitutional Court of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law of the Khmelnytskyi Regional Council, Khmelnytskyi, 2021.

The thesis is a comprehensive scientific research of the principles of law in the light of the practice of the Constitutional Court of Ukraine. In the course of such research, their nature is revealed in its function as initial legal ideas that ensure that the law fulfills its main purpose – to serve people and society, as well as the appropriate tools for the implementation of this axiological (value) component of law. Taking into account such possibilities, the author's distinction between «law-

developing» principles (which ensure the dynamics of law) and «*law-stabilizing*» principles (which ensure the statics of law) is substantiated.

It is proposed that the first group of principles that allow the law to progress includes the principles of humanism, freedom, justice, equality and some others, such as the principle of «universal permissiveness», the principle of reasonableness.

It is established that in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine the characterization of these principles takes on an additional meaningful development. In particular, it is revealed that the main manifestations of the principle of humanism are the recognition and approval by the Constitutional Court of Ukraine of human dignity, as well as justification for compensation for moral damage, the abolition of the death penalty (and thus declaring the content and scope of the right to life), the responsibility of the state for the fate of orphans, social partnership of philanthropists and the state in providing decent living conditions and personal development for everyone.

Various aspects of understanding by the Constitutional Court of Ukraine of the principle of freedom are revealed, including: *axiological* (follows from the nature of freedom as a fundamental value of an effective constitutional democracy); *anthropological* (related to the functional potential of freedom for personal development and socialization); *gnoseological* (determined by the methodological potential of «freedom», namely its ability to: a) mediate human and civil rights (for example, the right to privacy, the right to information, the right to work, the right to property), b) determine the balance of interests of an individual, society, the state, and therefore the concept of «public interest», «legally protected interest», «censorship», which provides for outlining the boundaries of human rights); *ontological* (formed as a result of the external consolidation of the principle of freedom in the form of an independent right to freedom, and also manifests itself in the process of ensuring the so – called negative rights - individual freedoms, for example, "freedom and personal inviolability", «freedom of association», etc.).

It is established that the philosophical and legal content of the principle of justice is filled by the Constitutional Court of Ukraine through links with: a) the

concept of the welfare state, b) the principle of proportionality, c) the right to a fair trial.

The philosophical and legal characteristics of the principle of equality are supplemented taking into account: a) additional components of its structure related to the specifics of subjects and objects; b) factors that determine the «existence» of this principle, among which: the sphere of public life, that is, a section of public space that has become «discriminatory vulnerable», features (nature) of legal rights that are «in the zone of discriminatory risk», the interrelation between different human and civil rights, the criteria for differentiating legal regulation, namely, «expediency», «justification in a democratic society» and «reasonableness», varieties of guarantees for ensuring the principle under study, the correlation of the principle of equality with other principles of law, in particular with the principles of Justice, freedom, the presumption of innocence and the inadmissibility of bringing a person to justice for refusing to give evidence against himself.

It is proved that the logical sequence of a number of "law-developing" principles of law can also be extended by the principles of general permissibility, in particular in the context of the interpretation by the Constitutional Court of Ukraine of certain human rights, the differentiation of law and legally protected (legitimate) interests; reasonableness, which the Constitutional Court of Ukraine was guided by in resolving cases concerning: terms of detention, age difference between the adopter and the child, the effectiveness of the appeal, the frequency of elections, the recovery of wage indexation amount and compensation for the loss of part of the salary due to violation of the terms of its payment.

It is justified that the *second group of principles* include principles that certify the ability of law to guarantee high orderliness of vital spheres of existence and communication of people – the principle of «special permissibility», the principle of hierarchy of sources of law (source hierarchy of law), the principle of guaranteeing human rights.

During the study of these principles from the point of view of the practice of the Constitutional Court of Ukraine it was found out that the principle of "special permissibility" is manifested in the process of "testing" by the Constitutional Court of

Ukraine of various state bodies for proper use of special permits and this connects it with the features of the legal regulation of the powers of state bodies, in particular: *their formalization in the relevant sources of law* (so to speak, proper sources, such as fixing powers only in the Constitution of Ukraine), *completeness and exhaustiveness* (wording using restricted lists), *discretion* (the possibility of discretion and its limits).

It is established that strict subordination to the provisions of the legislation, respectively, provides for requirements for the legislation itself, as *a form of the right and as a legal means* that provides the highest content of the law – the assertion of human value. Accordingly, it is substantiated that the *requirements for the legislation as a form of law* activate the issues of the system of sources of law as a whole and the principles of its construction, among which the principle of source hierarchy is paramount, which is manifested in the priority of constitutional and legal over other positive legal regulation in Ukraine, the features of building a system of sources of law in Ukraine.

It is revealed that the requirements to the legislation as a legal remedy «involve» the principle of guaranteeing human rights and freedoms. The Constitutional Court of Ukraine emphasizes the importance of ensuring human rights by this principle. The implementation of this principle is traced due to the formulation by the Constitutional Court of Ukraine of the definition of the concept of human rights and freedoms; its concretization by a number of other principles (so to speak, sub-principles) of law, among which: *respect and inviolability of human rights and freedoms; prohibition of the abolition of human rights, prohibition of narrowing the content and scope of human rights, mutual responsibility of a person and the state, as well as a number of prohibitive principles* (for example, inviolability of property rights, non-interference with privacy, avoiding the judgment of conviction without legal grounds, inadmissibility of bringing a person to justice for refusing to give evidence or explanations against himself, family members or close relatives, «no punishment without the law», inadmissibility of retroactive action of laws and other normative regulations, individualization of legal responsibility).

It is also revealed that the structure of the principle of guaranteeing human rights can be supplemented by a number of rights that have a fundamental character,

the status of «rights-principles», since they depend on the operation of other rights, such as the right to life, the right to dignity, the right to legal assistance and the right to judicial protection.

Accordingly, the results of the thesis research show the differences between the «right-stabilizing» principles and the «right-developing» ones, due to the peculiarities of their formalization.

The thesis also traces the evolution of the rule of law as a defining idea of constitutional justice in Ukraine and substantiates different levels of the rule of law due to its role as a universal principle of law and the basic principle of the Constitutional Court of Ukraine.

In this regard, the philosophical and legal features of the element-by-element understanding of the principle of the rule of law by the Constitutional Court of Ukraine are described. It is established that such an understanding of the rule of law is realized through the definition and characterization of its main components, namely: the principle of legality, the principle of separation of powers, the principle of national sovereignty, the principle of democracy, the principle of legal certainty, the principle of a fair trial, which fully coincides with the relevant international standard formulated by the European Commission for Democracy through Law.

Taking into account the property of the principle of the rule of law to be also the basis of the activity of the Constitutional Court of Ukraine, an additional level of its functioning is revealed, which is manifested in: a) *the nature of relations of the Constitutional Court of Ukraine with other authorities and the limits of its own powers* (in the order of the principle of separation of powers and the principle of "special permissibility" as components of the rule of law). In this regard, the Constitutional Court of Ukraine most often recommends the Verkhovna Rada of Ukraine to bring the legislation in line with its decision, establishes the procedure for its implementation for law enforcement agencies, and formulates a number of legal positions regarding the definition of the subject of constitutional control, in particular related to the law enforcement activities of the Constitutional Court of Ukraine, filling in gaps in legislation, eliminating conflicts between normative legal acts, resolving issues that are of a political nature, monitoring the compliance of

regulations of Ukraine with international treaties, the binding nature of which was agreed by the Verkhovna Rada; b) *concepts of «friendly attitude to international law» recognized by the Constitutional Court of Ukraine as an integral component of the rule of law, embodied in the Constitution of Ukraine;* c) *provision by the Constitutional Court of Ukraine of certain requirements for the properties of their decisions, such as completeness and comprehensiveness, validity, allowing to embody the idea of the rule of law (such provision is achieved by the systematic application of sources of Ukrainian law, the use of legal doctrine, the opinions of experts involved in the case);* d) *the possibility of expressing a separate opinion by judges of the Constitutional Court of Ukraine in accordance with the principle of democracy as an element of the rule of law;* e) *the normative nature of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine approved by it in the order of guaranteeing the principle of the rule of law (first through the recognition by the Constitutional Court of Ukraine of the prejudicial nature of its decisions, later through the recognition of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine as direct regulators of social relations).*

It is substantiated that the multilevel functioning of the principle of the rule of law in the constitutional justice of modern Ukraine certifies its properties as a formal basis for resolving the case by the Constitutional Court of Ukraine and as a model for its decision-making.

Keywords: *principles of law, Constitutional Court of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, rule of law, human dignity, humanism, freedom, justice, equality, proportionality, supremacy of the Constitution of Ukraine, legal certainty, human rights, right to judicial protection, popular sovereignty, democracy, concept of «friendly attitude to international law», limits of state power.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Андриц М. Верховенство права в рішеннях Конституційного суду України: юридичні аспекти реалізації. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2019. Випуск 41. Том 1. С.4-8.

2. Андриц М. Принцип свободи в рішеннях Конституційного Суду України. *Юридичний вісник*. 2020. №1. С. 320-328.

3. Андриц М. Принцип рівності в рішеннях Конституційного суду України. *Університетські наукові записки*. 2020. №1(73). С. 45-58.

4. Andryts M. Principle of justice in the decision of the Constitutional Court of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020 рік. №3 (Vol. 1). P.14-18.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дослідження:

5. Андриц М. До проблеми визначення принципів права. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи*: матеріали XVIII міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції (Львів, 18-19 квітня 2019 р.). Львів, 2019. С.5-6.

6. Андриц М. Ідея соціальної справедливості в рішеннях Конституційного Суду України: філософсько-правові аспекти. *Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 1-2 травня 2020 р.). Дніпро, 2020. С.152-155.

7. Андриц М. Принцип пропорційності у рішеннях Конституційного Суду України. *Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 8-9 травня 2020 р.). – Одеса, 2020. С.7-10.

8. Андриц М. Принцип правової визначеності в рішеннях Конституційного Суду України. *Сучасний вимір держави і права* : матеріали

міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 15–16 травня 2020 р.).
Львів, 2020. Ч. I. С.12-14.

9. Андриц М. Еволюція верховенства права у конституційному судочинстві сучасної України. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 22–23 травня 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С.42-45